

Viitorul perifrastic cu *a avea* în traducerile textelor sacre

George Bogdan ȚĂRA

La tournure a avea + infinitif est attestée par les historiens du roumain avec valeur temporelle de futur, dans la langue parlée et dans la langue écrite du XVIe et du XVIIe siècles. Elle continue la structure latine habeo + infinitif, qui est à l'origine de la périphrase verbale du futur dans la plupart des langues romanes. Nous nous proposons d'étudier ici l'emploi de la construction dans certains textes religieux, où elle acquiert une valeur temporelle grâce au contexte prophétique. En outre, la comparaison avec l'usage de a avea + infinitif dans des textes laïques de la même époque nous permet de parler de la co-existence des différentes valeurs (modales, temporelle) qui nécessitent l'analyse des occurrences dans leurs contextes précis.

1. Structura *habeo* + infinitiv stă la baza formării paradigmei viitorului în majoritatea limbilor romanice. În lucrările de specialitate, pentru ilustrarea acestei evoluții se folosește invariabil exemplul conform căruia fr. *je chanterai* < *chanter-ai*, it. *canterò* (*cantarò*) < *cantar(e)-ho*, sp. *cantaré* < *cantar-he*, port. *cantarei* < *cantar-hei*, prov. *cantarái* < *chantar-ai* provin din construcția latinească *cantare habeo*¹: (v. Thielmann 1885, p. 48). În limbile amintite, în urma evoluției fonetice și a topicii rigide, s-a ajuns la formele sintetice care s-au păstrat pînă în prezent.

Apariția construcției și începutul procesului ei de gramaticalizare pun deja o seamă de probleme chiar în limba latină. Pe de o parte, deși este atestată cu precizie, pentru prima oară la Cicero, structura nu poate fi considerată o creație cultă și nici măcar un împrumut din limba greacă. Pe de altă parte, folosită doar cu verbe de comunicare (*dicere*, *scribere*), ea nu a avut, inițial, sens de viitor. Valoare modală de „posibilitate” și modificarea acesteia într-o valoare de „necesitate” (pentru prima oară la Seneca) sînt discutabile nu atît sub raportul stabilirii cu exactitate a faptelor, cît mai ales al interpretării acestora din perspectiva limbii

¹ Acest exemplu ar putea să pară surprinzător, deoarece verbul *cantare* însoțit de *habere* (ca auxiliar modal sau temporal) nu joacă vreun rol în dezvoltarea construcției latinești, nefiind atestat nici la autorii clasici, nici la scriitorii creștini. Considerăm că alegerea a fost făcută din rațiuni pedagogice, în care regularitatea paradigmei lui *cantare* și faptul că acesta s-a păstrat în limbile romanice au cîntărit în mod decisiv.

vorbite. Acceptînd faptul că structura respectivă este o creație a limbii latine (în principiu, un împrumut străin nu putea fi adoptat într-o altă limbă cu asemenea hotărîre încît să producă efecte de durată în plan morfologic), putem considera că răspîndirea ei era mai largă în uzul cotidian.

Subscriem doar parțial la ideea că sursa dezvoltării, în perioada tîrzie, a valorii temporale de viitor este strîns legată de modalitatea „necesității”. Chiar dacă aceasta din urmă implică ideea de posterioritate, ea nu redă în mod explicit timpul viitor, astfel încît să poată înlocui, prin ea însăși, forma verbală existentă în latină.

Impunerea viitorului analitic are cel puțin două cauze fundamentale. Prima, ca și în cazul perfectului, se referă la decăderea paradigmei viitorului clasic în limba vorbită, din multiple cauze, dintre care amintim doar lipsa de unitate în formare (conjugările I și II vs. III și IV) și erodarea fonetică. Cea de-a doua cauză importantă, care a contribuit la consacrarea noilor forme de viitor, poate fi stabilită în urma unei cercetări atente a latinei creștine, în special a textelor biblice în versiune integrală, citate sau parafrazate de autorii ecleziastici. Fără a dezvolta subiectul aici, precizăm doar că am identificat un număr însemnat de ocurențe în care sensul de viitor al structurii sintagmatică *habeo* + infinitiv se datorează unor contexte specific creștine. Acestea redau profeții și anticipări ale vieții și judecării de apoi, cu o largă difuzare în marea masă a creștinilor. De altfel, ni se pare sugestiv faptul că exemplele găsite provin cel mai adesea din predici (*sermones*). Acestea erau formele de comunicare cu cel mai înalt grad de oralitate, fiind destinate unui public larg.

În acest sens, nu este lipsit de interes faptul că *Tratatul de istorie a limbii române*, pentru a exemplifica valoarea de viitor a lui *habeo* + infinitiv în latina tîrzie, îl citează, ca fiind primul autor la care construcția apare des, pe Tertulian, cu un pasaj care aparține în mod clar unui context profetic: *aliter praedicantur, quam euenire habent* (*Scorp.*, 11)². În același loc, referitor la existența construcției și în limba greacă, se afirmă în mod just că: „a avea + infinitivul a căpătat sens de viitor și în greacă; e vorba de o evoluție paralelă: construcția lui *habere* a exprimat mai întîi necesitatea și apoi viitorul (cf. rom. *am să fac* „trebuie să fac” și „voi face”) (ILR, 1965, I: 182).

2. După cum se știe, gramaticalizarea lui *habeo* + infinitiv s-a produs în majoritatea limbilor romanice, în timp ce româna a continuat modelul construcției analitice formate din **uoleo* + infinitiv. H. Mihăescu remarcă acest lucru ca pe un fapt specific latinei dunărene: „În provinciile dunărene nu se întîlnește construcția *habere* + infinitivul, ci numai *uelle* și *debere* cu infinitivul” (Mihăescu, 1960: 142). O explicație a acestui fenomen o dă Gheorghe Ivănescu: „Faptul că, în aceste regiuni viitorul nu se formează cu *habeo*, ca în restul teritoriului romanic, se explică, desigur, prin influența limbii grecești, unde viitorul nou, care l-a înlocuit pe cel din greaca veche, se formează la fel” (Ivănescu, 2000: 159). Deși susține

² Chiar și în aceste condiții, o examinare mai atentă a contextului nu reușește să dezambiguizeze valoarea construcției, deoarece, din cauza simetriei textului, ea devine echivalentă cu *non debeant sic agi*, deci poate avea și sens de „necesitate”.

rolul pe care îl poate juca împrumutul, intrînd astfel în dezacord cu A. Philippide, G. Ivănescu recunoaște că „dacă faptul există și în alte părți ale României, precum și în alte limbi de pe glob, [...] se poate explica printr-o tendință oarecum general umană – de altfel tot așa se poate explica și formarea viitorului cu *am* – [...]” (Ivănescu, 2000: 159, nota 1).

Cu toate acestea, construcția *habeo* + infinitiv, cu valoare de „necesitate” și chiar de viitor, este atestată și în română, atît în limba vorbită, în graiuri, cît și în limba scrisă, o influență reciprocă neputînd fi exclusă. Conform repartiției geografice stabilite de Magdalena Vulpe, construcțiile cu infinitivul sînt caracteristice zonei de nord, iar cele cu conjunctivul, zonei de sud-est. Folosirea infinitivului după o seamă de semiauxiliare de mod, printre care și *a avea*, este considerată de autoare drept „un stadiu mai vechi de limbă” (Vulpe, 1963: 130). Această observație îi permite să concluzioneze că înlocuirea infinitivului cu conjunctivul reprezintă o „inovație” care „ne-a venit din sud, din celelalte limbi balcanice” (Vulpe, 1963: 130). Indiscutabil, *am a cînta* (< *habeo ad cantare*) este înlocuit de forma frecventă azi *am să cînt*. Interesant este că aceasta din urmă păstrează verbul *a avea*, spre deosebire de forma literară: *va cînta*. Pentru Rodica Orza, conservarea lui *a avea* „urmează tendințele limbilor romanice de a construi viitorul cu *habere*” (Orza, 1966: 223). Spre deosebire de perifrasticele verbale cu *a vrea*, a căror valoare este numai temporală, construcțiile de tip *am să cînt*, o *să cînt* „au, în unele regiuni ale țării, și valori modale, exprimînd fie o necesitate, o poruncă, o certitudine, o dorință, fie o probabilitate sau o acțiune nesigură” (Orza, 1966: 226). Remarcăm faptul că aceste valori reprezintă, după cum am precizat mai sus, tocmai sensurile lui *habeo cantare* de-a lungul întregii latinătăți.

3. Existența unor forme perifrastice, construite cu verbul *a avea* și infinitivul în româna scrisă din perioada veche, este consemnată de istoricii limbii. De pildă, Ovid Densusianu afirmă că: „Très caractéristique pour la langue du XVIIe siècle est le futur construit avec l’auxiliaire *am* et l’infinitif ; ainsi : *am a bea* CT. Marc. 64 ; CC1. 390 ; *am a mă întoarce* CC2. 244 ; *am a trimete* S. 10 ; *are a afla* CC2. 256 ; *are a cădea* (*ibid.*, 96) ; *are a chinui* CT. Mathieu 71 ; *are a flămînzi* (*ibid.*, Jean 21) ; *are a gusta* (*ibid.*, 33) ; *are a se însetoșa* CC2. 8 ; *are a întreba* (*ibid.*, 40) ; *are a se întuneca* (*ibid.* 248) ; *are a mărturisii* (*ibid.*, 593) ; *are a merge* CT. Jean 29 ; CC1. 65 ; *are a muri* CC2. 80, 112 ; *are a opri* (*ibid.*, 268) ; *are a se scula* (*ibid.*) ; *are a scurta* (*ibid.*, 460) ; *are a secera* (*ibid.*, 575) ; *are a sui* (*ibid.*, 609) ; *are a trece* CT. Marc. 61 ; *are a vedea* CT. Jean 33 ; CC2. 112 ; *are a veni și a naște* CC1. 180 ; *a veni are* CT. Mathieu 69 ; *avem a mulțemi* RLR. 50 ; *avăm a muri* CC2. 604 ; *avăm a peri* (*ibid.* 244) ; *avăm a priimi* (*ibid.* 50) ; *aveți a înțelege* CV. civ., 5 ; *aveți a vedea* (*ibid.* 85) ; *au a păzi* (*ibid.* 539) ; *au a trece* CT. Luc 107.” (Densusianu, 1975: 568).

O mare parte a exemplurilor de mai sus sînt citate din *Tetraevanghelul* tipărit de Coresi la Brașov, în 1560-1561. Totuși, la o privire mai atentă, pornind de la valoarea lor în contextele în care apar, formele perifrastice sînt folosite pentru a reda două tipuri de viitor, amîndouă caracteristice textelor biblice.

3.1 Primul tip apare în contexte profetice, introduse foarte adesea prin formula: *adevăr grăiesc vouă*, care anunță o profetie, și corespund unei forme sintetice cu sens temporal de viitor în greacă și în latină:

Marc. 13, 30

Adevăr grăiesc voaō că n-are a trēce rūda ačasta pânâ acēlē toate vōr fi (CT, 1963: 94).

Amen dico uobis: Non transiet generatio haec, donec omnia ista fiant (N-A, 1994: 135-136).

[...] οὐ μὴ παρέλτη ἡ γενεὰ αὕτη [...] (N-A, 1994: 136).

Marc. 14, 25

Și zise lōr: „Ačesta ăte sănģele mieu noaō lēģe, derep't mŭlți se var'să. Adevăr grăiesc voao că de acmŭ n-am ăa bē de ačest rōd de vițā pânâ ăziōa acē ăcāndu ō voi bē nou ăpărâți ălu dŭmnezeu” (CT, 1963: 95-96).

Amen dico uobis: Iam non bibam de genimine uitis usque in diem illum, cum illud bibam nouum in regno Dei (N-A, 1994: 138).

[...] οὐ μὴ πῖω ἐκ τοῦ γενήματος τῆς ἀμπέλου [...] (N-A, 1994: 138).

Luc. 21, 32

Așa și voi când veți vedē acēstē fiind să știți că aproape ăte ăpărâți ălu dŭmnezeu. Adevăr grăiesc voaō că n-are a trēce nărodŭl ačesta pânâ toate vōr fi [...] (CT, 1963: 132).

Amen dico uobis: Non praeteribit generatio haec, donec omnia fiant (N-A, 1994: 231).

[...] οὐ μὴ παρέλτη ἡ γενεὰ αὕτη [...] (N-A, 1994: 138).

Ioan 6, 35

Zise dōmnul cătră cē ăce mērseră cătră ēl, iŭdeilōr: „Ēu sânt pāine vie. Čine va veni cătră mine n-are a flāmânzi și čine va crēde ărŭ mine n-are a se ăetoșa neče diniōarā.” (CT, 1963: 145).

Dixit eis Iesus: « Ego sum panis vitae. Qui venit ad me, non esuriet; et, qui credit in me, non sitiet umquam » (N-A, 1994: 266).

[...] ὁ ἐρχόμενος πρὸς ἐμε οὐ μὴ πεινάσῃ, καὶ ὁ πιστεύων εἰς ἐμε οὐ μὴ διψήσει πώποτε (N-A, 1994: 266).

Ioan, 8, 51

Zise dōmnul cătră cē ăce mērseră cătră ēl, iŭdeilōr: „Adevăr, adevăr grăiesc voaō, čine va pāzi cŭvintele mēle, moarte n-are a vedē ăvēci” (CT, 1963: 150).

Amen, amen dico uobis: Si quis sermonem meum seruauerit, mortem non uidebit in aeternum (N-A, 1994: 277).

[...] θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα (N-A, 1994: 277).

Ioan 8, 52

[...] și tū grâești: „Cine va pâzi cāvintele mēle moarte **n-are a gūsta ăvēci**” (CT, 1963: 150).

[...] et tu dicis: „Si quis sermonem meum seruauerit, **non gustabit** mortem in aeternum” (N-A, 1994: 277).

[...] οὐ μὴ **γεύσῃται** θανάτου εἰς τὸν αἰῶνα (N-A, 1994: 277).

După cum se observă din exemplele de mai sus, folosirea formei analitice *a avea* + infinitiv este specifică unui anumit tip de context, în care se realizează o profecție. Sensul este evident temporal, folosirea construcției fiind limitată la forma negativă. Pentru forma pozitivă, este întrebuițat, în aceleași pasaje, viitorul cu *a vrea* + infinitiv (*Marc.* 13, 30 și *Luc.* 21, 32: *toate vōr fi*). În rest, formele cu *a vrea* exprimă în mod curent viitorul, dar în afara contextului profetic (*Ioan* 6, 35: *va veni*; *Ioan* 8, 52: *va pâzi*).

3.2 În **al doilea tip** de contexte, care pot fi considerate ca fiind tot profetice și deci caracteristice textelor religioase, verbul denotă o acțiune pe punctul de a se produce într-un viitor apropiat și sigur. Ele corespund unor forme perifrastice atât în greacă, cât și în latină:

Mat. 16, 27

A veni amu **are** fīiul ōmenesc ăru slava tatălui lui cū ăerii lui (CT, 1963: 60).

Filius enim hominis uenturus est in gloria Patris sui cum angelis suis [...] (N-A, 1994: 46).

[...] μέλλει γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεσθαι [...] (N-A, 1994: 46).

Μέλλω + inf. « être sur le point de » sau « être destiné à » (v. Bailly, 2000, s.v. *μέλλω*).

Mat. 17, 12

Ilie amu vine ain'te și tocmi tot ă. Grâesc voaō că **Iliă** amu vine și nū-l ă cūnoscuseră el ă, ăe făcură de el ăcăt ăvrūră. Așa și fīiul ōmenesc ăare a **chinui** di ăii (CT, 1963: 60).

[...] sic et Filius hominis passurus est ab eis (N-A, 1994: 47).

[...] ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει πάσχειν [...] (N-A, 1994: 47).

3.3 Viitorul format cu *a avea* + infinitiv caracteristic contextelor profetice este atestat și în alte scrieri religioase din secolul al XVI-lea. Se întâlnește cu aceeași valoare și preponderent la forma negativă în Coresi, *Carte cu învățătură* (1581):

(*Evanghelie*) Și varecine va pâzi cuvântulū mieu, moarte **n'are a vedeă în veaci** (CC2, 1914: 348).

Cine va bea amu dentru elū, **n'are a se însetoșă în vecie**, ce și, răuri, cură-vorū den inema lui ape vii, cumū însușū aceasta zice însușū adevéritulū Hristosū, Domnulū nostru (CC2, 1914: 66).

Și să știți, că cu mâna **are a ajută** și cu bună milosârdie (CC2, 1914: 231).

Ultimul exemplu, unde verbul e la forma pozitivă, nu mai reprezintă un citat sau o parafrază după *Evanghelie*, ci o întrebuintare liberă a construcției.

Câteva exemple ale construcției *a avea* + infinitiv sînt consemnate de Nicolae Drăganu în studiul la *Codicele Todorescu*:

și dzise ar'hagglū câtră svnta marie. cine întră în această muncă n-are acela, a vedē lumin[ă]. în vécu (C. Tod., 1914: 206).

= „nu trebuie să vadă” sau „nu va vedea” (Cod. T, 1914: 121).

[și] în cuvân'tu se fâgâduescū numai. iarâ lucru nu fac. aceia să întoar'nâ în munca ačas'ta. derep'tu acēia n-am a vă milui (Cod. T, 1914: 208).

= „nu trebuie să vă miluesc” sau „nu vă voi milui” (Cod. T, 1914: 121) sau chiar „nu pot să vă miluiesc”.

și grâi miluăște [doamne] despuitoare creștinii. Că vâdzuū mun'că de nu o pociu râb'da. și și eu mâ voū munci cu ei. și vini glas, și grâi cumu-ū voū milui [...] și răspunsă hs și dzise. Cum să aibu eu a-i milui cân'du frații săi și mișeii miei. n-au miluitū.” (Cod. T, 1914: 207).

= „cum să trebuiească să-i miluesc” (Cod. T, 1914: 121) sau chiar „cum pot eu să-i miluiesc”.

Ambiguitatea sens temporal sau/și modal persistă și în aceste exemple. Totuși, contextul profetic, evident în primul pasaj, poate fi un argument (susținut și de expresia *în veci*) în favoarea unei valori temporale predominante.

4. O situație cu totul diferită o prezintă o seamă din exemplele considerate de Alexandru Rosetti³ ca fiind forme perifrastice de viitor în *Scrisorile din arhivele Bistriței*. În aceste texte, folosirea formelor cu *a avea* în formule finale fixe ne face să ne îndoim de sensul preponderent temporal al construcției. Ca dovadă, semnalăm exemplele unde verbul *a avea* este conjugat la viitor, de tipul **vom avē a sluj<i>** ; **vom avē a mulțemi**. Considerăm că, în aceste contexte, valoarea modală de „obligație” este mai pregnantă, deoarece situația de comunicare presupune un angajament luat în urma unei rugăminți împlinite, care îl obligă pe beneficiar la un gest de recunoștință:

Scrisoarea 29, M-rea Moldovița (Bucovina), 1595-1622

„Dēce forte rugăm pre domnēavostră să faceți bine să ertaați vama ačestor dōi cai; nōi mai mult **Bavem a sluje** Măriilor vostre.” (SB, 1944: 53).

³ „Afară de această formă de viitor, mai găsim o formă perifrastică [...] compusă din prezentul indicativului al verbului *a avea* + infinitivul scurt al verbului de conjugat: *eu mai mult am a sluji* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 57, 12), *noi mai mult avem a sluje* (Mănăstirea Moldovița, jud. Suceava, 1595-1622, LB, 71, 22-23), *n-am a te lăsa* (TB, 290, 122, 123), *n-are acela a vedē lumină* (Cod. T., 206, 55 r.), *n-are a se însetoșa* (CC2, 66, 18-19), *are a ajuta* (CC2, 231, 26) etc.” (Rosetti 1986: 506). După cum se poate observa, exemplele propuse sînt diferite nu numai ca sursă, ci și ca valoare în context.

Scrisoarea 39, Rădăuți (Bucovina), 1609-15

„[...] să tremitem ȃreĉe pȃrĉi ĉe avem, dor**Bs**'aar**Bă**grășe. Și ĉe să va veni domnilȃr vostre, domnȃvostră veși lua; nȃi mai mult**B**avem a sluji domnilȃr vostre **ă**tru ĉe va fi pofta domnilȃr vostre cȃtră nȃi.” (SB, 1944: 63).

Scrisoarea 45, (Moldova), 1617

„**ă**kinăĉune și sȃnăta<t>e dumilor vostre, eu mai mic Lupul Mȃlaiu, feĉorul dumilȃr <vostre>; eu **am a sluji** dumilo<r vo>stre pururȃ.” (SB, 1944: 70).

Scrisoarea 43, Roman (Moldova), 1616-31

„Așe mă rȃg dumitale, ca să **avem a mulțemi** dumitale.” (SB, 1944: 67).

Scrisoarea 44, M-rea Voroneș (Bucovina), 1616-31

„Că aĉel ĉ<in>stit ȃpȃrinte și și **noi** mai mult ȃvrem **avȃ a faĉe** byne printru vo **ă**dȃmnilor vostre ĉe veș pohti dela sf<i>nși **ă**sa și dela noi, [...]” (SB, 1944: 69).

Scrisoarea 40, Suceava (Bucovina), decembre 1615

„Altă, pohtemu pre dumnȃta ca pre un bun priiatin de rȃndul veștilȃr ĉe să vor audzi **ă**tr'acolȃ, să ne dai dumnȃta a ști, că ne-au lȃsa<t> dȃmnu nostru aiĉe la ĉastă mȃrĉeni socotitori, iar noi **ă**că vom **avȃ a sluji** dumital<e> **ă**tru tot **ă**tru ĉe va hi pohta dumitale la noi.” (SB, 1944: 64).

Scrisoarea 49, Cȃmpulung (Bucovina), 1620-21, 1624-25 sau după 1638

„Deĉ ne rugȃm dumitale și a tot sfatul ȃMȃriei tale, să te **ă**ndure dumnedzȃu să ne dai aĉe muiare, să ȃ aducȃ la noi să ȃ dȃm **ă** mȃna bȃr**B**atului, să nu ni să ia bucatele. Noi mai multu **vom avȃ a sluj<i>** dumitale **ă**tru tot ĉe va hi vo **ă**dumilor voastre, să vȃ hie milȃ de noi, foarte ne rugȃm [...]” (SB, 1944: 73).

Scrisoarea 26, M-rea Moldovița (Bucovina), începutul sec. al XVII-lea

„Iar noi foarte **vom avȃ a mulțemi** d<o>mniilor voastre de tot priiteșigul, și vom nevoi și noi cu dȃdinsu ĉe va fi trȃba d<o>mniilor voastre la noi (SB, 1944: 51).

Scrisoarea 43, Roman (Moldova), 1616-31

„[...] iară mă rȃg dumitale ca să aibȃ strȃnsoare aĉel tl ĥar, să spue pre unde au keltuit aĉei bani, să spue ȃamenii anume cumu-i k**ă**nȃ, și satele. Dȃĉia **ă**ainte eu **am a-mi ă**treba cu aĉeia ȃameni (SB, 1944: 67).

5. În concluzie, putem afirma că structura *a avea* + infinitiv a fost păstrată continuu în romȃna vorbitȃ, chiar dacȃ pe o arie geograficȃ tot mai restrȃnsȃ. În limba scrisȃ a textelor creștine din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, construcția poate avea sens modal sau temporal, cel din urmȃ dobȃndind valoare de viitor certȃ într-o seamȃ de contexte cu caracter profetic, specifice scrierilor religioase. Acest

fenomen nu este caracteristic românei, el fiind prezent și în cazul structurii *habeo* + infinitiv în latina creștină. Apariția construcției în formule fixe din texte laice, precum scrisorile din arhivele Bistriței, evidențiază o valoare preponderent modală, diferită de cea temporală. Având în vedere cele arătate mai sus, considerăm că nu se poate vorbi de o singură valoare a construcției, fapt ce presupune analiza ei diferențiată în funcție de context.

Bibliografie

- Bailly, Anatole, *Dictionnaire grec-français*, Paris, Hachette, 2000
- Densusianu, Ovid, 1975, *Opere*, Ediție îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu și I. Șerb, II, *Linguistica, Histoire de la langue roumaine, I. Les origines, II. Le seizième siècle*, Ediție critică și note de V. Rusu, Prefață de B. Cazacu, București, Editura Minerva
- Ivănescu, G. 2000, *Istoria limbii române*, Ediția a II-a, Îngrijirea ediției, indice de autori și indice de cuvinte: Mihaela Paraschiv, Iași, Editura Junimea
- Mihăescu, H. 1960, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, [București], Editura Academiei
- Orza, Rodica 1966, *Forme de viitor în ALR*, în Cercetări de lingvistică, nr. 2
- Rosetti, Al. 1986, *Istoria limbii române, I, De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, Ediție definitivă, [București], Editura Științifică și Enciclopedică
- Thielmann, Ph. 1885, „*Habere mit dem Infinitiv und die Entstehung des romanischen Futurums*”, in *Archiv für lateinische Lexicographie und Grammatik* 2, p. 48-89 și 157-202
- Vulpe, Magdalena 1963, *Repartiția geografică a construcțiilor cu infinitivul și conjunctivul*, în *Fonetica și dialectologie*, vol. V, p. 123-155

Sigle

- CC2 1914 = Diaconul Coresi, *Carte cu învățătura (1581)*, publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, București, 1914
- Cod. T 1914 = *Două manuscripte vechi, Codicele Todorescu și Codicele Martian*, Studiu și transcriere de Dr. Nicolae Drăganu, Edițiunea Academiei Române, București, 1914
- CT 1963 = *Tetraevanghelul tipărit de Coresi*, Brașov 1560-1561, comparat cu *Evangeliarul lui Radu de la Mănăcești, 1574*, Ediție alcătuită de Florica Dimitrescu, București, Editura Academiei, 1963
- ILR 1965 = *Istoria limbii române*, vol. I, *Limba latină*, București, Editura Academiei, 1965
- N-A 1994 = NESTLE-ALAND, *Novum Testamentum Graece et Latine*, Deutsche Bibelgesellschaft, 1994
- SB 1944 = *Scrisori românești din arhivele Bistriței (1592-1638)*, publicate de Al. Rosetti, Casa Școalelor, București, 1944